

Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta

UKRAJNA TÖRTÉNETE: RÉGIÓK, IDENTITÁS, ÁLLAMISÁG

Gondolat, Bp. 2021. 444 oldal

Az *Ukrajna története...* 432 oldalnyi tényleírást tartalmaz, illetve 12 oldalon az ukrán területek történeti kronológiáját közli. Kilenc fejezetből, negyvennégy alfejezetből áll, ami további 169 alfejezetre oszlik, tehát a kézirat roppant tagolt, s bár néhol már zavaró is egy-egy indokolatlanul beszúrt rövid alfejezet, a munka szerkezete alapvetően világos, jól áttekinthető. A kötet bevezetőjében ugyanakkor keveset tudunk meg a kiadvány céljáról. A szerzők e hatalmas vállalkozást szerényen így indokolták meg: „Az olvasó mindig benne van a történetben. Nem akarjuk semmiről meggyőzni, legfeljebb színesíteni a látóterét.” (11) A valódi cél sokkal jobban kidomborodik a hátsó borítón közölt ismertetőből, mely szerint az ukrán etnogenezisen vezetnek végig az olvasót leírásukkal, „az ukránok történetén az őshazájától egész a jelenig”. A kötet főleg a szerzők korábban megjelent munkáit, illetve a nemzetközi szakirodalom jelenlegi kutatási eredményeit teszi közzé leíró jellegű tárgyalási módban.

Az első fejezetben a szerzők a mai Ukrajna területének csaknem 400 éves történetét tekintik át a Kijevi Rusztól a mongol hódítás kezdetéig. Azt a földrajzi teret mutatják be, amely a szláv népek őshazája volt a Kárpátoktól északra, a Visztula és Dnyeper közötti területen. A szerzők is osztják a nemzetközi szakirodalom állítását, miszerint az itt élők közösségét Vladimir fejedelemé előtt nem tekinthetjük államnak, hanem pusztán törzsszövetségnek. Az államszervezés kezdetét ugyanis a kereszténység felvételétől (988) számítják, hiszen ekkor indultak be államszervezési folyamatok és alakultak át a törzsi szokásjogok. Ukrán, orosz, angol és német kutatási eredmények széleskörű felhasználásával ismerhetjük meg a Vladimir fejedelem halálát követő trónharcokat Kijev város birtoklásáért csakúgy, mint a kunok támadása nyomán a Dnyeper menti kereskedelem hanyatlását, vele párhuzamosan pedig Csernyihiv és Halics-Volhínia jelentőségének növekedését, a Kijevi Rusz belső széttagolódását.

A könyv második egysége a Kalka menti összecsapás (1223) leírásával kezdődik, amely a mongol hadak hódításainak nyitányát jelentette a Fekete-tenger északi parvidékén. A mongol jelenlét újabb és újabb hadjáratban nyilvánult meg, amely állandó hadszíntérre tette az ukrán területeket. Bár szerveződtek mongolelles mozgalomok, ezek azonban elbuktak, így a 13. század végén, 14. század elején a Kijevi Rusz ütköző területté vált az Arany Horda, az egyesülő Lengyel Királyság és a felemelkedő Litvánia között. A szerzők véleménye szerint ez volt az az időszak, amikor a politikai keretek átalakulásával tovább mélyültek a keleti szláv régiók közötti különbségek, megjelent a belarusz és ukrán identitás, nyelvi különválás.

A következő fejezet robosztus része a kötetnek (230 oldal), amely az ukrán területek késő középkori eseményeiről szól. Megelevenedik a litvánok felemelkedése s ezzel párhuzamosan a lengyel befolyás alá kerülő Halics és Volhínia meggyengülése. A nyugati ukrán területek lengyel integrációja együtt járt a magdeburgi városjog megjelenésével, ami fejlesztő hatással volt a gazdasági és kulturális állapotokra. Fontosnak tartom kiemelni, hogy mindezt nemzetközi, főleg lengyel munkák alapján tárja elénk a szerzői gárda, ami ismét bizonyítja, hogy otthonosan mozognak a vonatkozó szakirodalomban. Ebben a fejezetben található – véleményem szerint – a kötet egyik legfontosabb alfejezete, az ukrán kozákság genezisének vitás kérdéseivel foglalkozó szövegrész. Alaposan számba veszik a szerzők azokat a narratívákat, amelyek a 17. századtól napjainkig jelentek meg a kozákság eredetéről. A vitát összefoglalva egyértelműsítik, hogy a „kozák” elnevezés bár török eredetű, az nem egy konkrét etnikumra utalt, hanem egy foglalkozásra (a határőrszolgálatot teljesítő katonára), így a tatár kozákság elszárvosodásával alakult ki az ukrán kozákság a sztyeppén.

A kozákság a 15. század végétől önállóságra törekedett, ami komoly lengyel és orosz ellenállásba ütközött. Az ukrán kozákság, amely „különbéle társadalmi talajból táplálkozott” (157) a Dnyeper menti zuhogókon alapította meg katoná államát, a Zaporizzsjai Szicset, amely eleinte a Rzeczpospolita keretein belül határvédelmet végzett, majd jelentősen hozzájárult a lengyel–litván katonai sikerekhez. Mégis komoly feszültségek terhelték a lengyel–kozák „szövetséget”, ami alapvető oka lett a Bohdan Hmelnickij vezette felkelés kirobbanásának. A szerzők szerint e kozák felkelésnek hatalmas jelentősége volt, hisz „a zaporizzsjai kozákok lázadása [...] a kozákokkal tömegében azonosuló ukrán nép háborúja lett”. (165) E harc kézzelfogható eredménye – még ha a zborovi egyezmény nem is volt hosszú életű – az autonóm Kozák-Ukrajna. A lengyel–kozák ellentét azonban tartós maradt, ami először a kozák–tatár, később a kozák–orosz közeledéshez, végső soron pedig a perejaszlavi szerződéshez vezetett, amelynek értelmében a kozákok csatlakoztak az orosz cárhoz.

A következő fejezet már az orosz cár fennhatósága alatt lévő ukrán terület, a Hetmanátus történetével foglalkozik. Megismerhetjük Hmelnickij törekvését a teljesen önálló külpolitikára, ami az orosz–kozák kapcsolatokat jellemző bizalmatlanság fő oka. Lényegében ez vezetett odáig, hogy a 17. század közepétől kiéleződött az ukrán területek függetlenedési harca az orosz centralizációs törekvésekkel szemben. Ilyen események középette kötötték meg az andruszovói egyezményt, amely – többek között – a Dnyeper menti Zaporizzsjai Had területét két ukrán régió, Bal (orosz) és Jobb (lengyel) parti Ukrajnára osztotta. Az ukrán területek nagyhatalmi feldarabolása után sem szűnt meg az ukrán függetlenedési harc, amit jól példáz Iván Mazepa oroszok elleni harca XII. Károly svéd király közreműködésével. A folyamatos ukrán függetlenedési harc vezetett oda, hogy az orosz cár árulónak minősítette a hetmanokat, és a Hetmanátus irányítására létrehozták az Első Kis-oroszországi Kollégiumot, ami szigorú orosz felügyeletet jelentett. Ez az állapot a 18. század közepéig tartott, amikor is az Orosz Birodalom nehéz külpolitikai helyzetbe került, és engedélyezte a hetmani tisztség visszaállítását. Különösen fontosnak tartom, hogy a szerzők külön alfejezetet szántak annak, hogy bemutassák a Hetmanátus belső szervezeti felépítését és működését is.

Ezt követően a kötet a széttagolt ukrán területek régiótörténetével foglalkozik, először Galíciával. A ma Lengyelország és Ukrajna között megoszló történelmi régió a Habsburgokhoz került Lengyelország 1772-es első felosztásakor. A Habsburg Birodalom által végrehajtott modernizációs reformoknak köszönhetően a régió gazdasága és társadalmi szerkezete is megváltozott. Fontos esemény e régió története és az ukrán történelem kapcsán, hogy Mária Terézia egyenjogúsította a görögkatolikus egyházat a római katolikkal. A görögkatolikus egyházban jelentkeztek ugyanis azok a kezdeményezések, amelyek a ruszin/ukrán nyelv fejlesztésére, az irodalmi nyelv megalkotására törekedtek. Ez vezetett oda, hogy 1848-ban a „népek tavaszaként” ismert forradalmi hullám idején a galíciai ruszin értelmiség és a görögkatolikus egyházi vezetők egyre határozottabban léptek fel azzal az igényükkel, hogy a Habsburg Birodalmon belül önálló etnikumként különböztessék meg őket. Bár Galíciában erős volt a nemzeti mozgalom, és ez a tartomány vált az önálló ukrán identitás bölcsőjévé, a különböző galíciai, ruszin/ukrán nemzeti mozgalmakon belül kialakult irányzatok (ausztrófil, polonofil, ruszofil, ukranofil) egyre inkább eltávolodtak egymástól. Az osztrák–magyar kiegyezésig kellett várni, hogy ez a régió autonóm koronartományyá váljon. Ennek is fontos szerepe volt abban, hogy a galíciai nemzeti mozgalmak közül az ukranofil irányzat vált a legerőteljesebbé, amelynek végső célja az önálló, szabad Ukrajna megteremtése volt.

A következő fejezet témája az Orosz Birodalom fennhatósága alá tartozó ukrán területek története a 18. század közepétől az első világháború végéig. Megismerhetjük az orosz hadjáratokat és a Krími Kánság integrálását az Orosz Birodalomba. Ez egybeesett a hetmani poszt megszüntetésével és a Hetmanátus felszámolásával. A 19. századra az egyértelmű orosz

irányítási forma központosított egyeduralmat jelentett, amelynek célja a birodalom egységének megőrzése és egységesülésének elősegítése volt. Ezt a célt szolgálta az is, hogy a hivatalnoki kart a volt Hetmanátus területén főként az oroszok adták. Később II. Sándor cár eltörölte a jobbágyrendszert, amely nagyszerű lehetőséget teremtett az ukrán területek mezőgazdaságának és iparának fejlesztésére. Ennek ellenére a fejlesztések nem jártak átütő javulással a helyi társadalom többségét kitevő parasztság körében. A 19. század az ukrán nemzeti mozgalom újjászületésének időszaka – állapítják meg a szerzők; ez azonban a rendkívüli szűk értelmiségi réteg miatt egy hosszabb folyamat volt. Ezt a folyamatot erősítette a harkovi és kijevi egyetemek megalapítása, amelyek közül az előbbi az ukrán irodalmi nyelv formálódásának legfontosabb helyszínévé vált. Aktivizálódtak az ukrán egyesületek és politikai pártok is. Ezt a folyamatot a cári igazgatás a birodalmi összetartozást szimbolizáló orosz nemzeti gondolat kikezdésének tekintette. Az ukrán nemzeti mozgalomra ellenben élenkítő hatást gyakorolt az első világháború, így a galíciai és az orosz területek között „a szó szoros értelmében megnyílt egymás irányába a két ukrán világ”. (321)

Az utolsó előtti fejezet az Orosz Birodalom felbomlása és a független Ukrajna megszületése közötti időszakokkal foglalkozik. Bepillantást kapunk a Dnyeper menti ukrán területek bonyolult geopolitikai helyzetébe, a hármashatalom (Ideiglenes Kormány, a szovjetek, ukrán politikai erők) létezésébe és a polgárháborús világba. Láthatjuk a különböző ukrán államalakulatok törekvését a függetlenségre, végül pedig újabb széttagolásuknak lehetünk szemtanúi Lengyelország és a Szovjetunió között. A könyv olyan alapkérdéseken keresztül mutatja be az ukránok helyzetét a Szovjetunióban, mint az erőltetett kolhozosítás (és az azt kísérő nagy éhínség), az iparosítás és a politikai repressziók. Ezzel párhuzamosan karképet kapunk a Lengyelországhoz került ukrán területekről is, a lengyel nemzetiségi politika korlátozó és megengedő példáiról. Külön alfejezetben foglalkoznak a szerzők a megosztott ukrán területek történetével a második világháború éveitől. Tabuk nélkül, alaposan írnak a szerzők az ukrán területek német megszállásának következményeiről, magáról a német megszállási politika kettőségéről. Csakúgy, mint az ukrán nacionalista mozgalom függetlenségi harcáról, illetve az ukrán segédcapatoknak a zsidó lakossággal szemben elkövetett atrocitásairól. Jogos hiányérzete lehet viszont az olvasónak Kárpátalja 1918 és 1944 közötti történetét illetően. A szerzők ugyanis szűkszavúan, mindössze egy oldalnyi terjedelemben tekintik át a roppant hosszú és mozgalmas 1918–1944 közötti időszakot.

Az utolsó fejezet a független Ukrajna történetét mutatja be, amit érdekes módon a szerzők a csernobili atomerőmű katasztrófájával indítanak. Ezután végigkövethetjük a Szovjetunió felbomlását a glasznoszty és a peresztrojka sikertelenségétől, a perifériák nemzeti mozgalmainak felerősödésén át egészen Ukrajna függetlenségének kikiáltásáig. A szerzők bemutatják a fiatal Ukrajna demográfiai helyzetét csakúgy, mint azt, hogy milyen földrajzi és politikai régiókra tagolódott az ország. Ezután alapos tényleírást adnak arról, hogy Ukrajna elnökei 1991-től milyen gazdasági, társadalmi és kisebbségi politikát folytattak. Viszonylag nagyobb terjedelemben foglalkoznak – a jelenlegi háborús helyzet miatt érhető módon – a 2004-es első, illetve a 2013–2014-es második Majdan belpolitikai eseményeivel és világpolitikai hatásaival.

A kötet véleményem szerint leginkább tankönyvként használható. A szerzők objektivitása, illetve rendkívüli szakirodalmi felkészültsége is az alkalmazhatóság mellett szól, amivel számos, sokszempontú tényleírást nyújthatnak a diákoknak. A könyv stílusa roppant olvasható, könnyen követhető. A mű mentes a fölösleges, az információkat újra és újra ismétlő töltelékmondatoktól, és a szövegben szürkével kiemelt több tucat szövegdoboz használata is kifejezetten jó ötlet. Olykor egy-egy fogalmat magyaráznak ezekkel, máskor korabeli források idéznek, gyakran az adott történelmi eseményt megörökítő világirodalmi remekművekre hívják fel az olvasó figyelmét. Az is előfordul, hogy egy-egy ilyen szövegdobozban a sokszor

átláthatatlan, sűrű események letisztult összefoglalóját kapjuk, míg máskor az ukrán és magyar történelem kapcsolódási pontjaira hívják fel az olvasó figyelmét.

A könyvnek van azonban egy nem elhanyagolható hiányossága: az illusztrációk, térképek hiánya. Bár van három térkép a borítók belső oldalán, ezek azonban nem elégségesek, így a kötet néhány helyen térképért kiált. Mindenképpen szükség lett volna kartográfiai megoldások alkalmazására a mongol hadak hódításainál, a Krími Kánság, Halics-Volhínia és Galícia területi kiterjedésének szemléltetésére. Hatékonyabb lett volna térképeken bemutatni a kozákság időszakának, az abszolutizmus korszakának ukrán területeit is, az 1919-es polgárháborúról vagy éppen az 1917 és 1922 közötti államalakulásokról nem is beszélve. Szintén hasznos lett volna azoknak a katonai hadműveleteknek a térképi ábrázolása is, amelyek meghatározó jelentőségűek Ukrajna történetében (így például a Hmelnickij vezette felkelés, Iván Mazepa csatáinak főbb helyszínei, valamint az első és a második világháború időszakának harci cselekményei).

Összességében a kötet mindenkinek ajánlható, akinek fontos a sokszempontú narratíva Ukrajna történetéről. Segítségével mindenki objektív módon győződhet meg arról, hogy a szuverén állam megteremtése érdekében mekkora harcot vívott az ukrán nemzet, illetve arról is, hogy ez a küzdelem sokszor évszázadokon keresztül zajlott egy-egy világhatalom ellen.

Kosztó Gyula

Antal Molnár

DIE FORMELSAMMLUNGEN DER FRANZISKANER-OBSERVANTEN IN UNGARN (CA. 1451–1554)

(Analecta Franciscana XIX. Nova Series. Documenta et Studia 7.)

Frati Editori di Quaracchi, Roma 2022. L+774 oldal

A magyarországi obszerváns ferences vikária 1448-ban jött létre, majd 1517-ben provinciává alakult, amelyet 1523-tól kezdve a Megváltóról szalvatoriánus provinciának neveztek. A most bemutatandó kötet az intézmény négy formulagyűjteményéből összesen 878 iratminit tesz közzé. A négy kézirat közül három az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (OSZK Kt.), egyet pedig a Gyöngyösi Ferences Könyvtárban (GYFK) őriznek. A legkorábbi datált leveleket 1451-ben írták, a legkésőbbi keltezett dokumentum 1554-ből származik. A keltezéssel rendelkező, illetve a belső és külső érvek alapján datálható iratok legnagyobb része a 16. század első másfél évtizedéből, valamint az 1531–1535 közötti évekből maradt fenn.

A kötetet Erdő Péter bíboros előszava nyitja meg, amelyben az esztergom-budapesti érsek hangsúlyozza a formuláskönyv mint forrástípus jelentőségét, és méltatja Molnár Antal munkáját, kiemelve annak a fontosságát, hogy a mű az *Analecta Franciscana* című sorozatban jelent meg, így a nemzetközi tudományos közösség számára is hozzáférhető. Az előszót tartalom- és rövidítésjegyzék, valamint 37 oldalas irodalomjegyzék követi.

Magát a forráskiadást egy monográfia terjedelmű, hét fejezetre tagolt bevezetés előzi meg, amelyben a szerző több irányból közelítve rajzolja föl a formulagyűjtemények történeti kontextusát, és gazdag szempontrendszer alapján elemzi a dokumentumokat.

Az első fejezet a bevezetés céljáról, valamint a ferences obszervancia kutatásának nemzetközi és hazai helyzetéről tájékoztat. Az utóbbi évtizedekben a téma számos európai ország-

ban a történetírás érdeklődésének középpontjába került, amit a konferenciák nagy száma mellett az is jól mutat, hogy több obszerváns ferences rendtartomány – a lengyel, az ír, a cseh, a szász és a magyar – modern feldolgozása is megszületett. A különböző forrástípusok szisztematikus feltárását illetően azonban egyenetlenség tapasztalható: míg a kutatók többek között a ferences filozófia és teológia dokumentumait, valamint a lelkipásztorkodáshoz kapcsolódó irodalmat régóta vizsgálják, addig az adminisztratív írásbeliség termékeinek feltárásával, kiadásával és feldolgozásával kevesebbet foglalkoztak. Ebben a historiográfiai közegben a magyarországi obszerváns ferences formuláriumok publikálása különösen fontos előrelépést jelent.

Az első fejezet végén kaptak helyet a köszönetnyilvánítások, és itt értesülhet az olvasó arról, hogy Szovák Kornél volt a kötet lektora. A bevezetés második fejezete az írásbeliség magyarországi intézményeit és a formuláskönyveiket tekinti át, ami azért fontos, mert a kötetben közzétett iratminta-gyűjtemények elsődleges kontextusát az a történeti-földrajzi környezet jelenti, amelyben összeállították és használták azokat. A 14–16. századból fennmaradt formuláriumok lényegében négy intézménytípushoz kötődtek: a királyi kancelláriához, az egyházi bíróságokhoz, a hiteleshelyekhez és a szerzetesrendekhez, nevezetesen a ferencesekhez, a premonstreiekhez és a pálosokhoz. A gyűjtemények egy jelentős része a 16. században – részben már Mohács után – jött létre, ezek közé illeszkednek az obszerváns ferences formuláriumok is.

A magyarországi obszerváns ferences írásbeliség emlékeinek számba vételére, valamint a négy iratminta-gyűjteménynek ezen dokumentumok között történő elhelyezésére a harmadik fejezetben kerül sor. A 15. század végén és a 16. század első évtizedeiben létrehozott művek és kéziratok többsége három nagy műfaji csoportba tartozik: az elsőt a liturgikus kéziratok, a másodikat a lelkipásztorkodáshoz kapcsolódó munkák – például Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát nyomtatásban megjelent *sermőgyűjteményei* – alkotják, a harmadikat pedig a vikária kormányzatához köthető összeállítások képezik – például a normatív szövegek (konstitúciók és regulamagyarázatok) vagy a rendi krónika –, és ide sorolhatók a részben önálló formuláskönyvként, részben vegyes tartalmú kötetekben hagyományozódott formulagyűjtemények is. A korunkra maradt kéziratokban természetesen gyakoriak a tematikai átfedések. Az egyébként alapos áttekintésből kimaradt a Temesvári Pelbárt által elkezdett és Laskai Osvát által befejezett *Aureum rosarium theologiae* című négykötetes teológiai enciklopédia, amelynek az egyes kötetei első alkalommal 1503-ban, 1504-ben, 1507-ben és 1508-ban jelentek meg nyomtatásban. Az áttekintés végén a szerző joggal hangsúlyozza, hogy az obszerváns ferencesektől nagyon kevés eredeti irat áll a kutatás rendelkezésére, és azok is csupán néhány típust képviselnek, a rendkormányzati iratanyag és a szerzetesek közötti levelezés szinte teljes egészében elpusztult. Ez a körülmény még inkább megnöveli a formuláriumok jelentőségét, mivel azok – egyebek mellett – nagy számú, mára elveszett eredeti irat többé-kevésbé teljes szövegű másolatát is tartalmazzák, s emiatt rendkívül fontos szerepet játszanak az intézmény történetének, ezen belül az obszerváns ferencesek adminisztratív írásbeliségének a megismerésében.

Európában a 13. és 14. század fordulójától kezdve maradtak fenn ferences formuláriumok. A negyedik fejezet a négy magyarországi iratminta-gyűjteményt ezek összefüggésében vizsgálja. A külföldi összeállítások között mindössze négy önálló formuláskönyvet találunk, a kisebb terjedelmű gyűjteményeket többnyire rendkormányzati és pasztorális segédkönyvekbe vagy teljesen vegyes tartalmú kéziratokba másolták be. A formuláriumok virágkora a 15. századi obszerváns reformokhoz köthető. A Molnár Antal által közzétett 878 iratminta nagyságrendjét a nemzetközi összehasonlítás jól érzékelteti: az eddig feltárt 25 ferences gyűjteményből körülbelül 550 levél szövege jelent meg kiadásban.

A bevezetés ötödik fejezete a négy kézirat teljes körű ismertetését tartalmazza. Az első gyűjtemény (OSZK Kt. Cod. Lat. 432.) egy önálló formuláskönyv, amelyet 1515 és 1524 között állítottak össze a magyarországi obszerváns ferences vikária, majd provincia központjában, a budai Szent János-kolostorban, az ott őrzött rendtartományi levéltár iratainak a felhasználásával. Ahogy azt már Szűcs Jenő, a kódex korábbi feldolgozója is megállapította, a hét személy által másolt kézirat elsődleges szerkesztője és mintegy 70%-ának másolója nagy valószínűséggel Pécsváradi Gábor és Dézsi Balázs vikáriusok jegyzőjével, Ivanicsi Istvánnal azonosítható. A kötet a rendi vezetés kancelláriájának segédkönyvéül szolgált.

A második gyűjtemény (OSZK Kt. Oct. Lat. 775.) szintén egy önálló formuláskönyv, amelyet feltehetőleg a többszörös gvárdián, kusztosz, majd tartományfőnök Balatinci Miklós állított össze 1532 és 1535 között azzal a céllal, hogy iratmintákkal segítse a provincia közép- és alsó szintű vezetését.

A harmadik gyűjtemény nem önálló formuláskönyvként, hanem egy vegyes tartalmú, nyomtatott és kéziratos részekből álló kötetben maradt fenn (GYFK Cod. Med. 3.), amelyet minden valószínűség szerint Dereszlényi Albert tartományfőnök kompilált a budai kolostorban 1517 és 1523 között. A szerkesztő szétbontott két nyomtatott ferences rendkormányzati kézikönyvet (Firmamenta trium ordinum beatissimi patris nostri Francisci. Párizs 1512.; Speculum Minorum seu Firmamentum trium ordinum. Velence 1513.), az így kapott részeket egy átgondolt koncepció szerint rendezte el, és a magyar provinciára vonatkozó kéziratos kiegészítéseket illesztett hozzájuk, amelyeket több személy – részben maga a szerkesztő – másolt le. A rendkormányzati kézikönyvnek szánt összeállítás a tartományi vezetés identitásőrző törekvéséről árulkodik. A kötet egy, a kutatás által korábban nem vizsgált krónikaredakciót is tartalmaz, amely a magyar obszerváns ferences krónika eddig ismert variánsaitól markánsan eltér. Az önálló irodalmi alkotásnak tekinthető mű hűen tükrözi a rendtartomány vezetésének a kötet összeállítása idején vallott múlt- és önszemléletét.

A negyedik gyűjtemény szintén vegyes tartalmú kézirat, az úgynevezett Nádasi-omniárium részét képezi (OSZK Kt. Oct. Lat. 1220.). A kötet tartalmi egységeit a Párizsban tanuló Nádasi Bálint obszerváns ferences szerzetes kezdte el másolni 1551-ben, az általa datált utolsó bejegyzések 1554-ből és 1556-ból származnak. Ő állította össze a minden bizonnyal Párizsban megkezdett és Magyarországon befejezett iratminta-gyűjteményt is, amivel az volt a célja, hogy a rendtagok egymás közötti levelezésének stílusát a humanista retorika alapján megújítsa. A későbbi folytatók egészen a 17. század közepéig írtak a kötetbe.

A szerző a formuláriumok sokoldalú tartalmi vizsgálata révén számos új, a korábbi szakirodalom megállapításait gyakran korrigáló eredményt fogalmazott meg a ferences obszervancia magyarországi történetével kapcsolatban. Ezek ismertetésére a hatodik fejezetben kerül sor a következő nagyobb témakörök szerint: a gyűjtemények összetétele, forrásai, spirituális és kulturális kontextusa; a magyarországi ferences obszervancia regionális súlypontjai a 16. század elején és azok eltolódása a 17. századi újjászerveződés idején; az obszerváns ferences kormányzat és a szerzetesek mobilitása; gazdálkodás, anyagi javak, építkezések; végezetül a parasztháború, a dinasztikus háború, az oszmán hódítás és a reformáció.

A bevezetés hetedik fejezete részletesen ismerteti a szövegkiadásban alkalmazott elveket, jeleket és rövidítéseket.

A bevezetés után következik az egyes formulagyűjtemények kiadása. Az oldalak alján elhelyezett kétszintű jegyzetapparátus első szintjén az ábécé kisbetűivel jelzett, oldalanként újrakezdődő szövegkritikai jegyzetek olvashatók. A második szinten kaptak helyet a német nyelvű történeti jegyzetek és az idézetazonosítások, melyek hagyományos lábjegyzetként, formulagyűjteményenként újrakezdődő számozással jelennek meg. A kiadót dicséri, hogy összesen

1211 ilyen jegyzetet fűzött a dokumentumokhoz. A főszöveg mellett, az oldalak külső szélén feltüntetett sorszámozás a forrásokra történő pontos hivatkozást teszi lehetővé.

A formulagyűjtemények kiadását négy függelék követi. Az elsőben egy további nagyon fontos forrás, a szalvatoriánus provincia tagjainak legrégebbi, 1533-ból származó listája olvasható, amely – a pataki és a szécsényi kusztódiá kivételével – felsorolja az egyes őrségek vezetőit és a kolostorok tagjait, összesen 810 főt. A korábban nem publikált szöveg segítségével meghatározhatók a ferences obszervancia területi súlypontjai a 16. század első évtizedeiben. A második függelékben közölt hét táblázat hét év (1523, 1533, 1542, 1544, 1548, 1550, 1561) adatai alapján számszerűen mutatja meg a szalvatoriánus provincia őrségeinek, kolostorainak és személyi állományának a csökkenését 1523-tól 1561-ig. Míg 1523-ban tíz őrségben összesen 1472 tagot számlált a rendtartomány, addig 1561-ben már csak öt őrség létezett 113 obszerváns ferencessel. A harmadik függelékben hat térképet találunk, melyek szorosan kapcsolódnak az első függelékben közzétett 1533. évi listához: az első térkép a szalvatoriánus provincia 1533. évi kolostorállományát, a további öt térkép pedig a rendtagok származási helyét tünteti fel. A negyedik függelékben a formulagyűjtemények kéziratairól készített hét színes másolat kapott helyet illusztráció gyanánt.

Az olvasó tájékozódását a különálló személynévmutató és helynévmutató mellett a formulák címeinek gyűjteményenként közölt jegyzéke is segíti, az utóbbi lista egyúttal a formuláriumok tartalmi gazdagságát is érzékelteti. A jól szerkesztett munkát egy angol és egy magyar nyelvű összefoglaló zárja.

A bemutatott kötet több szempontból is nagy jelentőséggel bír. A Molnár Antal által kiadott és elemzett tekintélyes mennyiségű forrásanyag révén egyrészt megismerhetővé vált a magyarországi obszerváns ferencesek belső, adminisztratív írásbelisége a 16. század első felében, másrészt jelentős mértékben megnőtt a ferences obszervancia és ezzel együtt a katolikus egyház magyarországi történetére vonatkozó publikált dokumentumok száma. Emellett az összehasonlító vizsgálatokra is kiválóan alkalmas forráskiadás a ferences renddel foglalkozó nemzetközi szakirodalmat is gazdagítja.

Kertész Balázs

TECHNOLÓGIAI UTAZÁS A MODERN KOR HAJNALÁN

Válogatás Gerics Pál és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplójából (1820–1825)

Szerk. Kurucz György

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Bp. 2020. 744 oldal

Egy sok tekintetben egyedülálló forráskiadással ismerkedhet meg az, aki kezébe veszi a 2020 őszén, a Károli Könyvek sorozatban megjelent vaskos kiadványt. A kötet szerkesztője, Kurucz György a keszthelyi Georgikon két tanárának egy hosszabb nyugat-európai tanulmányút során keletkezett német és magyar nyelvű iratanyagából nyújt válogatást a művelődéstörténet, szűkebb értelemben az agrártörténet, a tudásáramlás és a technológiai utazás témakörei iránt fogékony olvasók számára. A maga nemében egyedülálló és komplex iratcsoport régóta feldolgozásra várt, annak ellenére, hogy már Süle Sándor is említést tett róla az 1960-as évek derekán a Georgikon történetéről írott munkájában.

A forráskiadvány akár egy kiegészítő kötetként is értelmezhető Kurucz György szintén 2020 tavaszán megjelent „*Kedves Hazámfi, mozdulni kell...*” című monográfiájához. Érdekes is a két munkát együtt olvasni, azonban az itt feldolgozott instrukciók, jelentések, naplók, valamint a kiterjedt jegyzetapparátus új megközelítésű feldolgozásokhoz is segítséget nyújthat. A kötetben közölt forrásokból elsősorban a 19. század eleji agrártechnológiai újításokról és azok magyar földön való alkalmazásának lehetőségeiről kapunk képet. Ezen túl azonban, a feltárt szövegekörpusz a kutatók számára új megközelítési lehetőségek tárházát nyitja meg, hogy csak a korszak tudományos nyelvhasználatának diskurzuselemzési lehetőségeit vagy az iratokból kiolvasható infrastruktúra-, ipar- és közlekedéstörténeti, illetve medicinatörténeti adatokat említsük példaként. A kiterjedt jegyzetapparátus és a több mint ötven oldalas mutató pedig a korszak tudományos életének és az abban szerepet vállaló természettudományos értelmiségnek az almanachjaként is használható.

A bevezető tanulmányt öt nagyobb fejezet követi, végül pedig egy terjedelmes bibliográfiát találunk. A bevezetőben Kurucz György a technológiai utazás természetrajzával ismerteti meg az olvasót, kitérve itt a főnemesi, valamint a jelentősebb vagyonnal rendelkező polgárcsaládok ifjai körében már a 17. század második felétől bevett gyakorlattá váló „Grand Tour” és a szigorú értelemben vett technológiai megfigyeléseket és piackutatást célzó tanulmányutak eltéréseire. A technológiai utazás során, melynek célja a tudományos és gazdasági értelemben hasznosítható eredmények későbbi meghonosítása, a megfigyelőnek a lehető legobjektívabb szempontrendszerrel kellett alkalmaznia. A tapasztalt jelenségek megragadása során elengedhetetlen volt, hogy meghaladja az egyszerű, deskriptív, inventarizáló jellegű leírásokat, és feljegyzései elkészítésekor a honi hasznosítás lehetőségeit is mérlegelnie kellett. A 18–19. század fordulóján az árutermelésre berendezkedő földbirtokosok egy jelentős része felismerte, hogy bevételeit uradalmi modernizálásával növelheti. Azontúl, hogy hatékonyabbá tették az uradalmi ügyintézés menetét, új típusú gazdasági épületeket emeltek és képzett szakembereket igyekeztek alkalmazni, többen bekapcsolódtak a korszak agrártudományos információáramlásába, és érzékenyen figyelték a főként nyugati agrártechnológiai újításokat.

A forrásválogatás első fejezetében azok az utazási instrukciók kaptak helyet, amelyeket a megbízó, Festetics László adott a két georgikoni tanárnak, Gericcs Pálnak és Lehrmann Józsefnek. Ezek az 1820-ban és 1821-ben született német nyelvű utasítások rögzítették az utazás pontos céljait, megtoldva a meglátogatandó személyek és helyek listájával. Gericcsel szemben elvárás volt, hogy naplójában leírásokat készítsen a birtokigazgatás számára az általa megfigyelt állattenyésztési, állatorvoslási, takarmányozási gyakorlatokról, és ehhez kapcsolódóan a szántóföldi növénytermesztésről, továbbá tanulmányozza a legelő- és réthasznosítás külföldi példáit, valamint építsen ki személyes, illetve gazdasági kapcsolatokat textiliparosokkal, nagykereskedőkkel a magyar gyapjú értékesítése céljából. Lehrmann-nak parkokat, díszkerteket, gyümölcsösöket és borászatokat kellett meglátogatnia az útja során, és úgy kellett a tapasztalt eljárásokat feljegyeznie, hogy annak alapján azokat hazájában is rekonstruálni lehessen. Az ő instrukciója rövidebb, de ez is kitér bizonyos piackutatási feladatokra: számára a magyar borok értékesítési lehetőségeinek felmérése volt a cél.

A kötet második fejezetében Gericcs Pál munkaadójához, Festetics Lászlóhoz írott levelei sorakoznak, szám szerint harmincöt dokumentum, melyek személyesebb hangvételű írások a következő tematikus egységben található jelentéseknél. Ezekben a leveleken keresztül bepillantást nyerhetünk Gericcs mintagazdaságokban, textilüzemekben, tudományos centrumokban gyűjtött tapasztalataiba, és mivel maga is a pesti egyetem orvoskarán szerzett diplomát, így képet kaphatunk a különböző kórházakban tett látogatásairól, valamint a kiemelkedő orvosokkal történt találkozásairól is. A levelek keltezése kirajzolja azt az útvonalat, amelyet Gericcs Szilézián, Szászországon, Poroszországon, majd a Rajna-vidéken és Németalföldön ke-

resztül megtett, hogy a calais-i átkeléssel elérje a Brit-szigetet, ahol hosszabb, mintegy kétéves időszakot töltött el. Innen részletes tudósításokat küldött munkaadójának az angol és skót gazdálkodási szokásokról, a kibontakozófélben lévő mezőgazdasági gépészet új találmányairól, valamint megírta a gyapjúfeldolgozás és értékesítés folyamatait, vázolja az itt tapasztalt technológiai eredmények hazai kamatoztatásának lehetőségeit. Hazafelé útja során érintette Franciaországot, Svájcot, Baden-Württemberg területét, majd Milánót és Firenzét, hogy 1825-ben visszatérjen Keszthelyre. A feldolgozott jelentésekből és levelekből kiderül, hogy a két tanár, Geric és Lehrmann útja számos ponton találkozott, bár Lehrmann nem maradt sokáig Angliában, ő leginkább a bordeaux-i borvidék termelési viszonyait, szőlő- és borfajtáit, borkészítési és tartósítási eljárásait rögzítette.

A kötet gerincét egy kiemelkedő fontosságú forrásanyag adja: Geric Pál átdolgozott útinaplója. Összevetve a napló tartalmi elemeit a jelentésekkel és a levelekkel, számos átfedés észlelhető, mégis az *Európa míveltebb tartományáiban tett utazási jegyzések Geric Pál által* címen íródott munka egy utólagosan papírra vetett, átgondolt és szerkesztett útleírás, és mint ilyen, rokonítható a korszak több nyomtatásban is megjelent útleírásával, például Friedrich Nicolai ugyancsak később szerkesztett *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781* című művével. Gondban lehet az, aki átfogó képet kíván adni Geric naplójáról, hiszen tartalmilag olyan gazdag anyagról van szó, hogy csak szemeztetni van mód egy ismertető keretén belül. Kiváltképp érdekes Albrecht Thaer mezőgazdasági tanintézetében tett látogatásának leírása. Arthur Young, Sir John Sinclair, Nathaniel Kent, William Pitt és számos más angol-skót „új mezőgazdasági” szakíró mellett Thaer könyvei voltak a Georgikon könyvtárában a korszerű agrárszakirodalom képviselői, így Geric számára nagy jelentőséggel bírt ez a találkozó. Geric beszámol Thaer talajtani vizsgálatairól, a vetésszorgók kifinomult rendszerének alkalmazásáról és a tanintézet működéséről, továbbá a bejegyzésében említést tesz az Odera szabályozása által nyert új termőterületekről és a csatornázás által fellendülő vízi forgalom kereskedelmi hasznáról. Ezenfelül leírást ad a göttingeni egyetem *Georgia Augusta* gyűjteményeiről és az ott oktató tanárokkal való találkozásáról; említést tesz Antwerpen nevezetességeiről, a Flandria-szerte elterjedt vízkiemelő malmokkal történő lecsapolási módszerekről, halászati és tartósítási eljárásokról. Londonban többek közt a törvényhozás, a tőzsde, valamint az állatorvoslás és humán medicina új eredményei keltették fel a figyelmét.

A bibliográfia előtti legutolsó fejezet Lehrmann József német nyelven fogalmazott naplóját tartalmazza. A Geric-féle naplóval rokonítható és ugyancsak utólagosan szerkesztett szöveg összegző jellegű beszámoló a meglátogatott vidékek kertészeti és borászati tapasztalatairól. Lehrmann kitér leírásában újfajta szőlőmetszési módszerekre, borkezelési eljárásokra, és felsorolja azokat az arisztokratákat, kertész-termesztudósokat, egyetemi tanárokat, borászokat, akikkel megismerkedett – többek között említi Jean-Rémy Moët francia pezsgőgyárost.

Utazásuk eredményeként a két tudós-tanár számos gépészeti modellel, tanulmányozásra érdemes árumintával és mezőgazdasági szakkönyvvel gyarapította a Georgikon intézményét, melyek a hazai agrárszakoktatás előmozdítására irányultak, és nemzetgazdasági jelentőséggel bírtak. A Gericék által kiépített üzleti és szellemi kapcsolatok rendkívül fontos adalékok jelentenek ahhoz a kísérlethez, amely révén a magyar főnemesség, jelen esetben a Festetics család keszthelyi ága megkísérelte, hogy a magyar agráriumot beillesse az európai gazdasági vérkeringésébe. Az ismertetett forráskiadványban szereplő szövegeket olvasva bepillantást nyerünk abba a tudásáramlási modellbe és az ennek nyomán kiépülő gazdasági és agrártudományos hálózatba, amely a 19. század 20-as éveiben megvalósuló gazdasági modernizáció fontos eleme volt.

Ambrózy Gábor

Tamás Ágnes

„TALPRA MAGYAR, HÍ AZ URNA!”

Választások és választási kampányeszközök élclapokban (1867–1875)

Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged 2020. 153 oldal

Tamás Ágnes fő kutatási területe a politikai karikatúra, s bő egy évtizedes tudományos tevékenysége során számtalan konferencia-előadásban, ismeretterjesztő közleményben, szaktanulmányban, illetve monográfiában foglalkozott a 19–20. századi gúnyrajzokkal, illetve sajtótörténettel. Korábbi műveiben többek között a nemzetiségek reprezentációját vizsgálta az élclapokban, az ellenségkép létrehozásának módozatait, a különböző bel- és külpolitikai események (kiegyezés, háborúk, országgyűlési választások) karikatúrákon való megörökítését elemezte, s jelentős munkát végzett a dualizmus kori sajtóirányítás működésének feltárásában is.

Itt ismertetett kötetével a szerző az általa jól ismert terepre kalauzolja el az olvasót, amely egy szűk évtized politikátörténeti eseményeit tekinti át a választások, illetve az azokkal foglalkozó vicclapok tükrében 1867–1875 között. Ez a nem egészen tíz év rendkívül izgalmas és mozgalmas időszaknak bizonyult, az 1867-ben kezdődő korszak ugyanis nemcsak a társadalom polgári átalakulását hozta magával, hanem a modern parlamentarizmust is, annak minden előnyével és hátrányával együtt. Az ideológiai alapon szerveződő pártok megváltoztatták a választások jellegét és a kampánymódszereket, jóllehet a kiegyezést követően a rendszer még e tekintetben is formálódóban volt. Tamás Ágnes jelen munkája ezt a még képlékeny szisztémát mutatja be, s szerzői koncepciójának egyik fontos pillérét jelenti az a felfogás, amely a humornak ellenségképző, illetve feszültségevezető funkciókat is tulajdonít. A kötet bevezetőjében olvasható kulcsmondatok szerint a kampányok „felszínre hozzák az elfojtott, a két kampány között kordában tartott indulatokat, az ellenségkép könnyebben kitapinthatóvá, megrajzolhatóvá válik. A kampányidőszak karikatúrái és szövegei a politikai-társadalmi konfliktusok sűrített lenyomatát adják.” (10.)

A monográfia főcíme (amely egy, a kötetben is idézett választási versből származik) egyértelműen utal Petőfi Sándor *Nemzeti dalára*, de egyúttal azt is jelzi, hogy a kiegyezést követően a forradalmi vers az eredetitől eltérő kontextusokban is felbukkant: egyrészt szellemes(nek szánt) parafrázisok is születtek belőle, másrészt az 1848–1849-es esztendő történéseit is megidézve, az akkori eszméket, korszareplőket emlékezetben tartva a „csatatér” politikai síkra helyeződött át. Az alcím pontosítja a kiadvány tartalmát, illetve az elemzés időhatárait: Tamás Ágnes e munkája a kiegyezést követő első három országgyűlésiképviselő-választás kapcsán a korabeli élclapok kampánytechnikáit vizsgálja.

A bevezetőben a szerző megindokolja a téma és az időkeret kijelölését: noha a dualizmus kori választások eseménytörténetét a magyar történetírás jól feldolgozta, a korabeli sajtónak a politikát alakító hatásairól meglehetősen keveset tudunk. Tamás Ágnes megfigyelései szerint már az 1860-as években is ráébredtek a pártokhoz kötődő média befolyásoló szerepére, illetve nagy jelentőséget tulajdonítottak a humornak és a sajtónak, miközben a mondanivalót összesűrítő közlések – például a karikatúrák – megértése előismereteket igényelt, így ezek által kevésbé hatásosan lehet(ett) átadni az üzeneteket, mint akár egy hosszabb, részletesebb programcikkkel. A kötet alcímében jelzett időintervallum rövid, ez a periódus mégis rendkívüli fontosságú volt: ebben a szűk egy évtizedben dőlt el, sikerül-e legitimálni a kiegyezési rendszert, hatalmon marad-e a kormánypárt. Ezért is váltak meghatározó eseményekké a választások, illetve az azokat megelőző „kampányidőszakok” (a szerző hangsúlyozza, hogy ekkoriban még nem volt ismert a mai értelemben vett kampány fogalma és tartalma).

A hét fejezetre osztott kötet egyszerre érvényesíti a tematikus és a kronologikus elvet. Az első fejezet bemutatja a később elemzett élclapokat, illetve azok olvasótáborát. A kiegyezést követően létrejöttek Magyarországon az első igazi élclapok (*Az Űstökös, Bolond Miska, Ludas Matyi, Borsszem Jankó*), s ezek elemzése adja a monográfia gerincét. Az aránylag szabad sajtóviszonyok közepette sokan előfizettek e periodikákra, s az olvasók aktívan részt is vettek a szerkesztésükben. A második részegység bizonyos értelemben szintén megalapozó jellegű; ebben szó esik a kiegyezés tartalmáról, illetve arról, hogy a kortársak hogyan reagáltak erre a jogi aktusra. Ugyancsak itt szól a szerző arról, hogyan változtatta meg az addigi pártstruktúráját a Szabadelvű Párt létrejötte.

A harmadik fejezetben részletes elemzést kapunk arról, hogyan ábrázolták a korban a politikai ellenfeleket, milyen eszközökkel és módszerekkel zajlott az ellenségképzés. Egyáltalán nem meglepő az 1867 utáni magyar történetet ismerők számára, hogy a két tábor közötti választóvonalat a közjogi kérdés – azaz a kiegyezés elfogadása vagy elutasítása – jelentette, s hogy mindez az élclapok karikatúráiban is lecsapódott.

A következő egységben Tamás Ágnes azt elemzi, hogy milyen volt a dualista korszak választási rendszere, és milyen tényezők befolyásolhatták a választói magatartást. Eredendő tehertelt jelenthettek a különböző méretű választókerületek, az általában nyíltan megtartott voksolások, a vesztegetések és a csalások. Ezek után jut el a szerző a monográfia „törzsanyagához”; a kötet leghosszabb fejezetében az 1869. és az 1872. évi választásoknak az élclapokban való megjelenését vizsgálja. Számos olyan módszert és eljárást sorakoztat fel, amelyek szerepet kaptak a korabeli élclapok diskurzusában. Ilyenek tekinthetjük a személyeskedéseket, a háborús metaforák alkalmazását vagy az elvekkel, illetve politikai szimbólumokkal szembeni fellépést.

A kötetet záró két fejezet a választási törvény módosításának körülményeit, illetve az 1875. évi választási „kampány” eseményeit elemzi. Noha furcsának tűnhet az 1867 és 1875 közötti rövid időszak illetően „szétszabdalása”, ez mégsem indokolatlan megoldás. Tamás Ágnes érvelése szerint ugyanis az 1872-es választásokat követően egyre nyilvánvalóbbá vált a dualista rendszer – és ezzel együtt a kormánypárt – viszonylagos erőssége, így a függetlenségi pártiak is fokozatosan belenyugodtak, hogy az adott körülmények és feltételek mellett szinte lehetetlen hatalomra kerülniük. Ez a beletörődés (vagy nevezhetjük akár kiábrándultságnak is) rányomta a bélyegét a sajtóra is, s a szerző kitűnő példákkal érzékelteti, hogyan változott meg az élclapok hangneme 1874–1875 körül.

Tamás Ágnes hiánypótló művet tett le az asztalra, még ha a téma első pillantásra nem is tűnik döntő fontosságúnak a dualista korszak története szempontjából. Az élclapok elemzésével a szerző egy olyan forráscsoportot emel be a történeti vizsgálódások látószögébe, amely nem egyszerűen a „szórakoztató termék” kategóriájába sorolható be, hanem például társadalomtörténeti vagy eszmetörténeti kutatások terepeként is szolgálhat. A szóban forgó kötet is meggyőzően bizonyítja, hogy az élclapok bizonyos módszertani megfontolások mellett nem csupán arról adhatnak képet, hogy a politika és a közélet miként tematizálódott ezekben a periodikákban, hanem arról is, kik és milyen elvekre alapozva, milyen célzattal szerkesztették e kiadványokat, milyen információkat kívántak közölni az olvasókkal, s hogy kik alkothatták az élclapok olvasótáborát. Mivel a dualizmus kori választásokat még nem tekintették át hasonló vonatkozásban, és mivel az élclapok „politikai szócsőként” játszott szerepét sem régóta vizsgálják alaposabban, Tamás Ágnes szóban forgó kötete kétségkívül új szempontokat és kutatási eredményeket tár az olvasó elé. A kötet összegző fejezetében ugyanakkor a szerző rámutat arra a kutatási korlátra is, miszerint az utókor már nem tudja megmérni, milyen hatásfokkal juthattak el az ily módon közvetített politikai üzenetek a nagyközönséghez.

Az impozáns forrásbázisra támaszkodó szerző elsősorban nyomtatott forrásokat (hús folyóiratot, illetve lexikonokat, országgyűlési irományokat, forráskiadványokat, szépirodalmi

műveket) használt fel, de kutatott a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, továbbá az Österreichisches Staatsarchiv irataiban is. Bőségesen merített továbbá a rendelkezésre álló szakirodalomból, friss munkákra is támaszkodott. Az egyébként is gördülékeny, olvasmányos szöveg befogadhatóságát megkönnyíti, hogy a szerző gyakran idéz a korabeli szövegekből (kortesversekből, cikkekből), továbbá 30 kép – korabeli karikatúrák – segíti a megértést. A kötet borítója nem hivalkodó színvilágú, a belvéken is látható karikatúrák szerepelnek rajta, így egyrészt kontextust teremt a szöveggel, másrészt felkelti az olvasó érdeklődését is. Izgalmas, tartalmas monográfiát lapozhat végig az, aki a kezébe veszi e kiadványt, s minden bizonnyal ahhoz is kedvet kap, hogy jobban elmélyedjen a kor élclapjainak világában.

Bodnár Krisztián

Falusi Norbert

KÉT NEMZET HATÁRÁN

Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy változásban (1900–1925)

Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion, Kolozsvár 2020. 364 oldal.

Falusi Norbert kötete a szerzőnek a Szegedi Tudományegyetemen 2018-ban megvédett doktori dolgozatán alapszik. A disszertáció címe *Uralkodó magyar eszmék a változásban, Erdély 1910–1922* volt, amely a kötet szerkesztés során módosításra szorult. A címváltoztatás jelzi, hogy a szerző nehezen tudja meghatározni és megfelelő időkeretbe helyezni művét, emellett a kötetben arra sincs utalás vagy kielégítő magyarázat, hogy vajon pontosan mit is jelez az alcím. Vagyis: mitől lesznek a kiemelt szereplők „nemzetépítők”, illetve az európai nagy változást tekinthetjük-e inkább regionális átrendeződésnek, mintsem egész Európára kiható jelenségnek. A címben választott időintervallum sem teljesen pontos, mivel az impériumváltás időszaka helyeződik hangsúlyosan előtérbe a könyvváltozatban is. Az uralomváltáshoz vezető folyamatok valóban a századelőtől indultak és bizonyos hatásuk valahol a két világháború közötti időszak közepén érvényesül (egy példa: azon mozgalmak, melyek a nemzetiségi kérdés szempontjából a felzárkóztatást kívánták erősíteni, az impériumváltást követően segélyezésre koncentráltak, mint a Székely Társaság vagy a Népies Irodalmi Társaság), így inkább átfogó keretnek nevezhető a címben jelzett negyedszázad, mintsem erős váltást jelző korszakhatárnak. A főcím már találószerűen, megfelelően jelzi ugyanis az erdélyi impériumváltás duális nemzeti jellegét, vagyis, hogy a közkeletűen Erdélyként azonosított terület magyar fennhatóság alól román szupremácia alá kerül.

Falusi hét fejezetre és számos alfejezetre tagolt, összességében több mint 350 oldalnyi törzsszöveget tartalmazó munkája köztörténeti és egyben eszmetörténeti áttekintés, amely ismerteti az erdélyi kulcsszereplők és fontosabb csoportosulások releváns elképzeléseit az impériumváltás időszakának igencsak sűrű eseménysorozatában, és kitér a korszakban kialakult ezzel kapcsolatos különböző koncepciókra is. A kötet végén – mintegy mellékletként – egy 1916–1922 közötti erdélyi magyar kronológiát, illetve a fontosabb személyiségek kivonatolt életrajzi jegyzékét is tartalmazza a munka. Ezek segítik az olvasót a fragmentált és nem mindig kronologikus elrendezésű törzsszöveg értelmezésében.

A kötet erőssége, hogy megfelelőképpen ragadja meg a politikai transzilvanizmus kérdéskörét, amely nem valamiféle irodalmi misztikum, hanem valós próbálkozás az erdélyi

identitás megalkotására. Ehhez Falusi az eszme- és intézménytörténeti szempontból kevésbé kutatott Erdélyi Szövetséget, illetve ennek sokszínű ideológiai háttérrel rendelkező tagjait, továbbá az impériumváltást követő időszakban a Szövetség eszmei átörökítését vizsgálja. Bemutatja azokat a pártalapítási kísérletként is jellemezhető erdélyi magyar próbálkozásokat, melyek a Magyar Szövetségtől a Magyar Nemzeti Párton át elvezettek a romániai Országos Magyar Párt megalapításáig. Mindezek mellett megismerhetjük azokat a „tranzitszemélyiségnek” nevezhető politikusokat vagy politikai gondolkodókat, akik nem minden esetben tartoznak az első vonalba, vagyis nem feltétlenül pártelnökök. Ezeknek a háttérben működő szürke eminenciásoknak a tevékenysége felett a figyelem gyakran átsiklik a politikatörténeti összefoglalókban. A kötetben közülük Bethlen István, Jancsó Benedek, Apáthy István, Posta Béla, Kenéz Béla, Réz Mihály, Jakabffy Elemér, Pál Gábor, Gyárfás Elemér és Paál Árpád szerepe és politikai munkássága kerül elemzésre az átmeneti időszakból.

A könyv ugyan nem kimondottan és kizárólagosan Trianonról vagy az impériumváltásról szól, hanem annak okait, elsősorban erdélyi vonatkozásait ismerteti, mégis egyértelműen illeszthető a centenáriumi könyvújdonságok sorába. Bátor és immár nem teljesen egyedi vállalkozás, mivel a szerző az egész erdélyi impériumváltás sajátos történetét próbálja összefoglalni és elemezni a meglévő szakirodalom alapján, melyet saját maga által feltárt forrásmunkákkal is kiegészít. Sajnálatos módon azonban a szakirodalmi feldolgozás megáll 2017–2018 környékén, vélhetően ugyanott, ahol a szerző lezárta a doktori dolgozatának kéziratát. Ezért a kötet nem egészül ki a centenáriumi évfordulók jelentékeny számú újabb szakmunkájának említésével. Ezek alighanem árnyalták vagy kissé továbbgondoltatták volna a szerzővel a munka alaptételeit, bár a végkövetkeztetésre vélhetően nem lettek volna döntő hatásúak.

A szerző sajátosan ötvözi a történelemtudomány, a társadalomtörténet, valamint a politikatudomány újabb elméleteit, melyeket forrásokkal támaszt alá, vagy éppen cáfol meg. Ezáltal Falusi nem egy szokásos kronologikus politikatörténeti diskurzust képvisel, hanem a fogalomtisztázások mellett többszemponútú megközelítést érvényesít, kulcsfogalmak és -kérdések magyarázatára keresve a választ (nép, nemzet, csoport, szervezet, hálózat, regionalizmus, kulcsszemély). Mindebből az következik, hogy inkább tanulmánygyűjteménnyel van dolgunk, mintsem egy egységes, összefüggő monográfiával, de ez nem jelenti azt, hogy a munka ne volna koherens. Bizonyos stílusvonásokkal árnyalva, de felismerhető a szerző doktori témavezetője, Bárdi Nándor szemléletének erőteljes hatása a szövegre, leginkább a fogalomtisztázásokra tett utalások vagy az erdélyi önszerveződési kísérletek tipologizálása esetében, melyek Bárdi szemléletében meghatározóak. Ez a módszertani érzékenység az egyik legfelkészültebb kisebbségtörténeti műhelybe emeli a kötet szerzőjét.

A *Két nemzet határán* nem nevezhető levéltári forrásokra támaszkodó alap kutatásnak, viszont tekintélyes mennyiségű publikált vagy kéziratban maradt forrásmunkára alapoz. A munkában megfigyelhető egyfajta kolozsvári regionális túlsúly a sajtóelemzésben, amely abban az összefüggésben érthető is, hogy az impériumváltás alatt (illetve azt követően is) a mérvadó és véleményformáló sajtóorgánumok, valamint ezek szerzői Kolozsváron működtek (mindenekelőtt a szerző által részletesen szemlézett *Ellenzék* és *Keleti Újság*). Mégis némileg hiányérzetet kelt, hogy a kolozsvári forrásoknak is inkább csak az eszmetörténeti vonatkozásait, valamint párt- és csoportelemző narratíváit helyezte előtérbe a szerző, miközben a helyi/lokális események feltárása is kézenfekvő lenne.

A régió- és településtörténet alaposabb bevonásával bizonyosan gazdagodhatott volna a munka – bár alighanem az egyébként feszes szövegszerkezet szétfeszítése árán. Ehhez olyan dokumentumok feldolgozására lett volna szükség, melyek már részben vagy egészében kiadva is hozzáférhetőek. Gondolok itt például Márki Sándor Erdész Ádám által fokozatosan közreadott naplófeljegyzéseire (*Erdész Ádám: Metamorphosis Transylvaniae* I. Márki Sándor naplója

az impériumváltásról. Korunk 29. [2018] 10. sz. 90–96. A napló eredeti lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula) vagy Kelemen Lajos naplójára (*Sas Péter: Kelemen Lajos Napló I. 1890–1920. Kolozsvár 2017.*). Ez utóbbi felhasználása azért is lett volna hasznos, mert szerzője újszerű információkat közöl (többek között) a kolozsvári értelmiségről és a korabeli pártalapítás viszonyairól. A forráskiadványok tekintetében szerencsés lett volna továbbá Balázs Sándor (Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében. Kolozsvár 2008.) és Egry Gábor dokumentumkiadványainak (Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentumválogatás I. Románia. Bp. 2019.) beépítése, valamint a hasonló jellegű, igaz, mindeddig csak román nyelven megjelent forrásközlések megjelenítése. Nemcsak Falusi kötetére, de az Erdélyről szóló magyarországi munkák többségére igaz, hogy figyelmen kívül hagyják a román nyelvű szakirodalom újabb kiadványait. Falusi esetében a cím ugyan hangsúlyozza, hogy a szerző az erdélyi magyar szereplők történeteinek keresztül vizsgálja a történéseket, ezek megértéséhez ugyanakkor a román, a zsidó, valamint a németajkú közösségek szempontjai sem hiányozhatnak.

Mindezzel együtt a kötetben – mely műfaji szempontból inkább a szintetizáló eszmétörténethez áll közel – megtalálhatóak azok a fontos alapmotívumok, melyek jellemzőek a korszakra, elégedhetetlenek annak értelmezéséhez. Ekképp Falusi Norbert munkáját olyan olvasókönnyvéként jellemezhetjük, amely nem csupán a szakemberek számára hasznos, s amely segít értelmezni, befogadhatóvá tenni a címben jelzett bonyolult történelmi folyamatokat.

Fodor János

Bajcsi Ildikó

KISEBBSÉGI MAGYAR KÜLDETÉS CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után

L'Harmattan – Impulzus, Bp. 2021. 273 oldal

A Clio Intézet kutatójának, Bajcsi Ildikónak a könyve az egri Eszterházy Károly Egyetemen 2019-ben megvédett doktori disszertációján (*A cserkészettől a kommunizmusig. A sarlósok alternatívái a két világháború közötti Csehszlovákiában*) alapul. A szerző korábbi kutatásaiban, disszertációjában és jelen könyvében is meglehetősen nehéz feladatra vállalkozott, hiszen egy politikai indíttatásból sokszor elfogultan kezelt mozgalom – illetve, ahogy ő a kérdést kitágítva megközelíti: egy kisebbségivé váló közösség – első nemzedékének és útkeresésének reális képét igyekszik megrajzolni.

Bajcsi Ildikó komoly kutatómunkát végzett: gazdag magyar, szlovák és cseh nyelvű forrásanyagot dolgozott fel, számos magyarországi, szlovákiai és csehországi gyűjteményben kutatott, amelyek közül kiemelkedik a debreceni Déry Múzeum Sarlós-gyűjteménye. A kötet pontosan és gazdagon hivatkozott, a jegyzetapparátus valóban segíti az érdeklődők és a kutatók munkáját, ugyanakkor (talán mondhatjuk, hogy „túlzó precizitással”) a források és a folyóiratokban megjelent cikkek bibliográfiai adatain túl időnként azok internetes előfordulását is feltünteti, ami nem zavaró, de elhagyható webcímeket eredményezett a lábjegyzetekben. A munka egyik kiemelkedő értéke a cserkészvezetők, majd a Szent György Kör és a Sarlós mozgalom szocializációs és családi hátterének felvázolása, hiszen az indulásukban, a kisebbségi

küldetéstudat felismerésében, a szociális érzékenységükben, majd a gyakran bekövetkező radikalizálódásukban ezek fontos értelmezési keretet jelentenek.

A „masaryki republikában” az egyetemre vágyó magyar fiatalok már nem Budapestben, és nem Bécsben gondolkodhattak, hanem Pozsonyban, Brünnben és kiváltképpen Prágában. Az új államban immár egy kisebbségi közösség tagjaként szocializálódó és felnőtté váló első nemzedék számára a korábban elérhető társadalmi mobilitás megszűnt, a hagyományos karrierlehetőségek – a jogi, tisztviselői és hivatalnoki pályákon – beszűkültek. Az addig középosztálybeli családok a presztízs- és pozícióvesztéssel együtt deklasszálódtak. Ebben a helyzetben a magyar ifúság eszmei tájékozódása, önképének, identitásának keresése érthető, főként, hogy Pozsonytól a Felső-Tisza-vidékig élő csehszlovákiai magyarság egy „kényszerközösségbe” került. Korábban közjogilag soha nem képezett önálló egységet ez a terület, sőt a természetes regionális kapcsolódások is mások voltak, így az erdélyihez hasonló közösségi eszme, regionális történelmi-politikai öntudat sem alakult ki. Ebben az időszakban jött létre a „szlovenszkóiság” eszménye: ebben a közösségi tájékozódásban pedig oroszánrészt vállaltak azok a cserkészvezetők, akik az egyes iskolai önképzőkörök és cserkészcsapatok kereteit kitágítva a fiatalok mozgalmát elindították.

A szerző alapvetően kronologikusan halad témájában, de nem száraz eseménytörténetet ír, mivel nagyobb hangsúlyt helyez az eszmetörténeti háttér, különösen a sarlósok szellemi tájékozódásának (bizonyos esetekben eltévelyedésének) feltárására. Az eleinte népi-harmadikutas irányultságú fiatalok, akik a „klasszikus triádst” – azaz Ady Endre próféciáit, Móricz Zsigmond művészi parasztidézését és Szabó Dezső mozgósító szenvedélyét –, illetve közvetve Bartók Béla és Kodály Zoltán szellemiségét emelték példaként maguk elé (85–86.), az 1920-as évek végére, a mozgalom tulajdonképpeni gombaszögi indulására 1928-ban már – belső ideológiai feszültségeik ellenére – egyértelműen baloldali tájékozódásúvá váltak. Bajcsi Ildikó részletesen ismerteti a cserkészmozgalmon belüli radikalizálódásukat és kiválásukhoz vezető elszigetelődésüket. Kitér arra is, hogy az alapvetően vallásos fiatalok a csehszlovákiai magyarság szociális nehézségeit megtapasztalva (Fábry Zoltán szavaival) az „etnográfiai szocializmustól” az etikai szocializmuson át akár a Csehszlovák Kommunista Párthoz való csatlakozásig is eljutottak.

Bajcsi Ildikó ugyan megértő könyvének hősei iránt, de az elfogult kultuszépítéstől vagy ítélkezéstől tartózkodik, így módszertanában közelebb áll a könyv lektoraihoz (Filep Tamás Gusztávhoz és Szarka Lászlóhoz), valamint tanárához, Simon Attilához, mint a Sarlós-témában előd – és *A Mi Lapunkat* kiadó nyomdász-apa révén érintett, így elfogultnak tekinthető – Vigh Károlyhoz. Bajcsi vissza-visszatér egy-egy témához, bizonyos információkat meg is ismétél, ezzel segítve a témában kevésbé jártas olvasókat. Mindez különösen fontos, mivel erről a történetről a rendszerváltás után születettek döntő többsége nem is hallott, és nemcsak Magyarországon, de az a szlovákiai magyar fiatalok körében is szinte ismeretlen a sarlós mozgalom. A könyv értékét növeli, hogy a közösség szempontjából olyan fontos kezdeményezések és hagyományok kerülnek felszínre, amelyek többé-kevésbé a sarlós nemzedék szerepvállalásához és emlékéhez kötődnek. Ilyennek tekinthetők a nyári művelődési táborok, a klubmozgalom, a honismereti kerékpártúrák vagy a szlovákiai magyar fiatalok legnagyobb nyári találkozóhelyének és fesztiváljának számító Gombaszögi Nyári Tábor. Sőt, a „gombaszög-mítosz” hatása a Bálványosi, majd Tusványosi Nyári Táborok elindulásában is tetten érhető.

Jogosan felmerülő kérdés, hogy a mozgalomként működő Sarlónak vajon hány fiatal volt a tagja, azaz milyen jelentőséget kell tulajdonítanunk a mozgalomalapító Balogh Edgárék körének. Ahogy a szerző rámutat, erre nem is igazán lehet válaszolni, hiszen a Sarlós értelmiségi fiatalok kapcsolati hálójára és mozgalma volt, sohasem működött egyesületként, vagyis önálló jogi személyként s klasszikus értelemben vett tagsága sem volt. A Bajcsi Ildikó által idézett csehszlovák belügyi jelentés „hozzávetőleg 25 egyetemistáról” (156.) ír, míg a Sarlós 1931.

szeptemberi pozsonyi kongresszusán 51 tag vett részt. (191.) Ezután a mozgalom gyors felmorzsolódásnak indult, hiszen a kommunizmussal szimpatizáló vezetők radikalizmusával és a Kommunista Párthoz való közelítésével – egy szűk kört leszámítva – a többség már nem értett egyet. A szerző szerint a mozgalom „magyar értelmiségi elitcsoporthoz” (252.) jellemezhető leginkább, s a debreceni Sarló-gyűjteményt megalapító, egykori sarlós, Boross Zoltán maga is „élharcos gárdáról” (156.) ír visszaemlékezésében. A mozgalom tulajdonképpeni jelentőségére a szerző a tagok és nemzedékük utóéletével foglalkozó befejező részben igyekszik választ adni, rámutatva, hogy a belső viták és radikalizálódás miatt ideológiai karanténba kerülő, 1935-ben Csehszlovákiából kiutasított Balogh Edgártól megfosztott társaság tagjai külön-külön, más szervezeti keretek között is folytatták közösségi szerepvállalásukat.

Egyetérthetünk a szerző összegző gondolataival: „a csoport értelmiségi tagjainak szakmai, értelmiségi, közéleti teljesítménye például a kisebbségi önmeghatározás, a magyar közösségépítés és -szervezés terén, vagy a kulturális és szociális feladatok kijelölésében, vállalásában, a kisebbségi útkeresés módozatainak a kialakításában olyan példát jelent, amelyet sok tekintetben máig nem tudtak meghaladni a kisebbségi magyar közélet irányítói”. (253.) A sarlós nemzedék mozgalomszintű kisebbségi szerepvállalása alig néhány évig tartott, és csupán pár tucat embert „mozgatott meg” igazán. A „tévutasság” ellenére és utóélete miatt a mozgalmat helyén kell kezelni, és ezt hivatott szolgálni ez a könyv.

Bajcsi Ildikó témája kifejtése közben felvillant egy sor olyan témát, amelyek feldolgozása az összmagyar (hiszen ebben szlovákiai, romániai és anyaországi feladat is akad bőven) történetészsakma előtt áll. Szükség lenne például egy modern Balogh Edgár biográfiára, vagy a többi sarlós vezetők közül Peéry Rezső, Szalatnai Rezső, Jócsik Lajos, Dobossy László életútjának egy-egy friss szemléletű – akárcsak szaktanulmány szintű – feldolgozására egyaránt. Talán bízhatunk benne, hogy a szerző maga is ambicionálja ezeket a feladatokat.

Pálinkás Barnabás

Michal Kšíňan

L'HOMME QUI PARLAIT AVEC LES ÉTOILES –
MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK, HÉROS FRANCO-SLOVAUQUE
DE LA GRANDE GUERRE
EurORBEM, Paris 2019. 344 oldal

Szarvason, a Szabadság út 29. alatti szlovák általános iskola, óvoda és kollégium homlokzatán van egy furcsa, meglehetősen kisméretű szobor: pilótaegyenruhában ábrázolja modelljét, akinek 1894 és 1898 közötti szarvasi iskolaéveire emlékezik. A Milan Rastislav Štefánik, a csehszlovák állam egyik megalapítója emlékére felállított szobrot 1991-ben Marian Čalfa csehszlovák miniszterelnök avatta fel, a helyi polgármester, a prágai magyar nagykövet és az akkori magyar földművelésügyi miniszter jelenlétében, a helyi lapok bőséges, az országosak visszafogott tudósításaitól kísérvé.

Nagyjából ez volt az utolsó pillanat, amikor a magyar nyilvánosságban a csehszlovák „államalapító triász” szlovák tagjának szerepe élesen felvetődhetett volna. Míg személyével az elmúlt két évtizedben mindössze néhány rövid, jobbára a pálya ismertetésére szorítkozó szöveg

foglalkozott magyarul, Szlovákiában természetesen teljesen más a helyzet: a különböző népszerűségi listákon, közvéleménykutatásokban Štefánik a legpozitívabb megítélésű / legismertebb / legnagyobbnak tartott szlovák személyiség, és ezt az érdeklődést a szlovák történetírás is követi, legyen szó akár népszerűsítő munkákról, akár szaktudományos művekről.

Michal Kšiňan, a Szlovák Tudományos Akadémia kutatójának franciául 2019-ben, angolul (Milan Rastislav Štefánik – The Slovak National Hero and Co-Founder of Czechoslovakia. Routledge) és szlovákul (Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami. Slovart) 2021-ben megjelent életrajza egyedülálló vállalkozás: nemcsak azért, mert a szerző kilenc ország harminckét levéltárában gyűjtött hozzá forrásokat, és nem volt rest elmenni olyan egzotikus helyekre, mint a francia nemzeti csillagászati intézet (Bureau des longitudes) vagy a Grand Orient szabadkőműves páholy könyvtára, hanem azért is, mert a hagyományos életrajzoktól eltérően Kšiňan egy talán spirálisnak nevezhető szerkezetet talált ki, amelyben a biográfia egyáltalán nem kronologikus rendet követ.

A kötet eleje a francia olvasó számára ad rövid ismertetést a századforduló szlovák társadalmáról és Felső-Magyarország/Szlovákia nemzetiségi viszonyairól, majd ezt követi Štefánik térbeli mobilitásának bemutatása Szarvastól Párizsig. Maga a romantikus fejezetcím (*A szlovák falutól a párizsi szalonokig*) is valamiféle fejlődéstörténetet mutat. Ezután a szerző Max Weber „karizmatikus vezető” modelljét kölcsönvéve elemzi a csillagász-katona-diplomata felemelkedésének egyes fontos aspektusait, vagyis a magában egy ecuadori küldetés idején felfedezett diplomáciai érzéket, a világnézetét megalapozó tudományközpontúságot és a szakítást az ösök konzervatív protestantizmusával. Kšiňan tisztázza Štefániknak a csehszlovák emigrációban és főleg a légiók létrehozásában játszott szerepét, valamint bemutatja a majdani Csehszlovákia érdekében kifejtett diplomáciai tevékenységét is. Kissé félrevezető az ötödik nagy fejezet címe (*Štefánik és a szlovák identitás*), amelyben ugyan valóban van szó a szlovák identitás metamorfózisairól, de a hosszú és alapos fejezet tárgyalja Štefánik halálának körülményeit (egyértelműen a baleset mellett teszi le a voksát), illetve annak későbbi politikai instrumentalizálását is. Itt kapott helyet továbbá a főhős szabadkőműves kapcsolatainak vizsgálata, amelyből kiderül, hogy miközben csillagászként erőteljesen együttműködött francia szabadkőműves mentoraival, az ő páholytagságára nincs bizonyíték.

Nyilván lehet vitázni a kötet szerkezetével, a sorrenddel (furán mutat a könyv végén az identitásról szóló fejezet, egybefűzve a szabadkőművességgel), a feltárt anyag azonban olyan gazdag és a szövegfűzés olyan reflektált, hogy a végén a helyére kerül minden. A nagy kérdés az alig negyvenévesen elhunyt közéleti férfiú működése kapcsán, hogy „hogyan sikerülhetett?”. A nem túlságosan kiemelkedő diák, aki szisztematikusan szakítani akart szülei közegével, a nyugati Felvidéken oly jellemző ortodox lutheranizmus szellemével, aki állandó anyagi problémákkal küzdött (a szerző tapintatosan, de félreérthetetlenül jelzi gondjait, és Štefánik maga is saját „magyar dzsentris” szocializációjával magyarázta), aki egy távoli országban, kezdetben gyenge francia nyelvtudással próbál boldogulni egy olyan szakmában, amelyből első ránézésre nem nagyon van átjárás a politikába, és aki tulajdonképpen választott mesterségében sem túl sikeres. Hogyan emelkedhetett hát ilyen magasra, a világ akkori francia, amerikai, brit hatalmasainak tanácsadójává, bizalmasává, aki megtanította Edvard Beneš civilizáltan öltözködni, hogy aztán végül az új csehszlovák kormány hadügyminisztereként hunyjon el?

Kšiňan válasza többes, érthetően. Elsősorban a korszakban találja meg a magyarázatot, amennyiben a korszakot átlengő szcientizmus és a gyarmatosítás szelleme a csillagászatnak jóval nagyobb helyet juttatott, mint annak előtte – elég itt Camille Flammarion csillagász óriási népszerűségére gondolni. Másrészt Štefánik ügyesen építette fel és tartotta karban kapcsolati tőkét Párizsban. A származása okán magával hurcolt egzotikumot úgy fordította a maga és a szlovák/csehszlovák ügy javára, hogy lendülete, romantícizmusa és határokat nem ismer-

rő invenciója remekül egybevágot a francia Harmadik Köztársaság korszellemével. Štefánik maga is együtt élt ezzel a korszellemmel: utazó volt, műgyűjtő, világfi, szenvedelmes sakkozó, spiritiszta szeánszok résztvevője, feltaláló és vadász. Befolyásának kiterjesztéséhez nagyon gyakran a nőkön keresztül vezetett az út. A nem kifejezetten előnyös külsejű (egy gyerekkori betegség miatt himlőhelyes arcú, korán kopaszodó és a daliás, baltás-szakállas szlávokról szóló sztereotípiákkal szemben inkább alacsony) tudós-katona után – ezt Kšiňan egyáltalán nem csámcsogva, hanem elegánsan kibontva mutatja be – bomlottak a nők. Legyenek azok a tahiti útján megismert helyiek, akik évek múlva is epekedtek utána leveleikben, vagy olyan befolyásos újságírók, mint Louise Weiss vagy éppen mestereinek (Pierre Janssen csillagász), esetleg politikus pártfogóinak (Emile Chautemps volt miniszter) női családtagjai. Úgy tűnik, a tízes szlovák hódításai között szerepel Hélène Berthelot, a francia Külügyminisztérium nagyhatalmú főtitkárának hitvese is. Ezek a Sardou-darabba illő liezonok társasági vagy esetleg gazdasági sikerekhez vezethették volna Štefánikot, ő azonban (főleg a háborús években) egyedülálló szívóssággal használta a nők révén megismert nagyhatalmú férfiakat saját politikai céljaira. Karizmája nemcsak a nőket nyugtázta le: elgondolkodtató, hogy a háborút káplárként kezdő és dandártábornokként befejező csillagász milyen önérettel tárgyalt francia vagy orosz tábornokokkal, miközben magának csak hadnagy vagy századosi rangja volt. Önérettetesen vágta oda Sonnino olasz külügyminiszternek, aki vonakodott a csehszlovák légiókat bevetni: „humánusabb elfogadni néhány ezer ember áldozatát, mint szenvedésben töltött életre ítélni egy népet”. (140.)

Meglehetősen ellentmondásosak a források azzal kapcsolatban, hogy mikor kötelezte el magát Štefánik Csehszlovákia létrehozása és főleg Szlovákia azon belül elfoglalt státusza mellett. Azt azonban a szerző határozottan leszögezi, hogy a politikusról mint elkötelezett szlovák autonomistáról szóló állítások mögött meglehetősen gyenge tényanyag áll. Štefánik talán elképzelt valamiféle különállást szülőföldje számára a létrejövő Csehszlovákián belül, de sorsa távol volt attól a „szlovák autonomizmus képviselője” (254.) szereptől, melyet Hlinka páter akart ráaggatni. Tanulságos látni, hogy Štefánik hogyan került a kialakuló Csehszlovákiában befolyást szerezni kívánó Olaszország és Franciaország – vagyis az üllő és a kalapács – közé, hogyan próbált közvetíteni az egyre élesebb versenyben, s hogyan került szembe volt tanárával, Masarykkal 1918 második felében. Štefánik túl gyorsnak tartotta az állami intézményrendszer kiépítésének tempóját, az egyes intézkedések megítélésében jóval tartózkodóbb, mondhatni konzervatívabb volt, mint cseh politikustársai. Ellentéteiket azonban felesleges lenne eltúlozni.

Kšiňan könyve egyedülállóan gazdag forrásanyagra támaszkodó, reflektált és elmélyült munka, amely egyáltalán nem riad vissza attól, hogy főszereplőjének kevésbé dicsőséges vonásait is bemutassa: tud az adósságlevelekről, az intrikákról és hősének a konfabulációra való hajlamáról is. Štefánik például baráti társaságban szívesen elmesélte, hogyan találkozott a festő Paul Gauguin-nal Tahitin; a probléma csak az, hogy Gauguin 1903-ban elhunyt, amikor a politikus még bőven az egyetemi záróvizsgájára készült Prágában. Ha kritika érheti a művet vagy szerzőjét, az a magyar források hanyagolása, a Sopronban, Szarvason töltött iskolaévek bemutatásának hiánya, illetve a magyar–szlovák kontextus elmaradása az egyébként friss, sokrétű és bátor elemzésből.

Ablonczy Balázs

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ablonczy Balázs PhD, egyetemi docens
ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Ambrózy Gábor egyetemi tanársegéd
KGE BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Arany Krisztina PhD, osztályvezető
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Babai Dániel PhD, tudományos munkatárs
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet,
Budapest

Balogh Ádám Tibor PhD-hallgató
ELTE Történettudományi Doktori Iskola, Budapest

Biró Marianna PhD, tudományos munkatárs
Ökológiai Kutatóközpont, Budapest

Bodnár Krisztián segédlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára,
Sátoraljaújhely

Demeter Gábor PhD, tudományos főmunkatárs
Bölcsészettudományi Kutatóintézet Történettudományi Intézet,
Budapest

Demeter László tudományos segédmunkatárs
Ökológiai Kutatóközpont, Budapest

F. Romhányi Beatrix az MTA doktora, egyetemi tanár
KRE BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Fodor János PhD, egyetemi tanársegéd
Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézet, Kolozsvár

Katona Krisztián PhD, egyetemi docens
MATE Vadgazdálkodási és Természetvédelmi Intézet, Gödöllő

Kertész Balázs PhD, tudományos főmunkatárs
Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár

Alen Kiš szakértő
Tartományi Természetvédelmi Intézet, Újvidék

Kosztjó Gyula PhD, kutató
Clio Intézet, Budapest

Laszlószky József PhD, egyetemi tanár
Közép-európai Egyetem Középkortudományi Tanszék, Budapest–Bécs

Jelena Marinkov PhD-hallgató
DE Juhász-Nagy Pál Doktori Iskola, Debrecen

Molnár Zsolt az MTA doktora, tudományos tanácsadó
Ökológiai Kutatóközpont, Budapest

Nagy Balázs PhD, egyetemi docens
ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet, Budapest

Nógrády Árpád PhD, tudományos főmunkatárs
Bölcsészettudományi Kutatóintézet Történettudományi Intézet,
Budapest

Öllerer Kinga PhD, tudományos munkatárs
Ökológiai Kutatóközpont, Budapest

Pálinkás Barnabás archívumi főmunkatárs
Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, Budapest

Pinke Zsolt PhD, tudományos főmunkatárs
ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet, Budapest

Szabados Klára szakértő
Tartományi Természetvédelmi Intézet, Újvidék

Szilágyi Zsolt PhD, egyetemi adjunktus
DE BTK Történelmi Intézet, Debrecen

Ulicsni Viktor PhD, tudományos segédmunkatárs
Ökológiai Kutatóközpont, Budapest

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

NATURE – LANDS – HISTORY

- Beatrix F. Romhányi*: Introduction 869
- Árpád Nógrády*: The Formation and Settlement of Sáros County until the Mid-Fourteenth Century 871
- Zsolt Molnár – Klára Szabados – Alen Kiš – Jelena Marinkov – Marianna Bíró – Kinga Öllerer – Dániel Babai – Krisztián Katona – Viktor Ulicsni – László Demeter*: Pig Keeping in the Forests and Marshes of Srem (Serbia). The Traditional Ecological Knowledge of Svinjars 893
- Beatrix F. Romhányi*: Parishes and Hides: the Transformation of the Kingdom of Hungary around 1300 909
- József Laszlovszky – Balázs Nagy*: Geographical, Historical, and Archaeological Investigations Connected to Battlefield Research at Muhi 943
- Gábor Demeter – Zsolt Szilágyi – Zsolt Pinke*: Sea of Mud, Sea of Grain. The Cereal Boom on the Great Hungarian Plain and the Regional Consequences of Waterway Regulation in the Balance (1720–2020) 963

ARTICLES

- Krisztina Arany*: The Relations between Florence and the Holy Roman Empire from the Reign of Charles IV to the Death of Sigismund of Luxemburg 1001
- Ádám Tibor Balogh*: Episodes from the History of Commercial Relations between the Austro-Hungarian Monarchy and Brasil 1021

BOOK REVIEWS

- Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta*: Ukrajna története: régiók, identitás, államiság (*Gyula Kosztyó*) 1059
- Antal Molnár*: Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1451–1554) (*Balázs Kertész*) 1062

Kurucz György (szerk.): Technológiai utazás a modern kor hajnalán. Válogatás Gericz Pál és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplóiból (1820–1825) (<i>Gábor Ambrózy</i>)	1065
<i>Tamás Ágnes</i> : „Talpra magyar, hí az urna!” Választások és választási kampányeszközök élclopokban (1867–1875) (<i>Krisztián Bodnár</i>)	1068
<i>Falusi Norbert</i> : Két nemzet határán. Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy váltásban (1900–1925) (<i>János Fodor</i>)	1070
<i>Bajcsi Ildikó</i> : Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában. A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után (<i>Barnabás Pálinkás</i>)	1072
<i>Michal Kšiňan</i> : L’homme qui parlait avec les étoiles – Milan Rastislav Štefánik, héros franco-slovauque de la Grande Guerre (<i>Balázs Ablonczy</i>)	1074
AUTHORS OF THIS ISSUE	1077